

اهداف کلی درس نشان دادن ارتباط ذهن و خارج و رابطه مفهوم و مصداق
آموختن مفهوم جزئی و کلی
آموختن رابطه میان مصداق دو مفهوم کلی، نسبت‌های چهارگانه
استفاده از نسبت های چهارگانه در طبقه بندی مفاهیم

درس سوم

مفهوم و مصداق

طراح: مجتبی محمودی

دبیر فلسفه و منطق شهرستان ایزده

سال تحصیلی: ۱۴۰۰ - ۱۳۹۹

1- مفهوم و مصداق را با ذکر مثال تعریف کنید؟

- خودکار چیست؟ یک نمونه از آن را نشان دهید.
- به چه کسی پیامبر گفته می‌شود؟ نام چند نفر از پیامبران را ذکر کنید:

1) (معنای کلمات خودکار و پیامبر را می‌فهمید و درک می‌کنید؛ بدین جهت به آنها «مفهوم» می‌گویند. به افراد یا اشیایی در جهان که این مفاهیم بر آنها صدق می‌کنند، «مصداق» گفته می‌شود. به عنوان مثال خودکاری که نشان دادید یا پیامبرانی که نام بردید، مصداق‌های مفاهیم خودکار و پیامبر هستند)¹

مفهوم جزئی و مفهوم کلی

اگر در کتاب‌فروشی بگوئید: «کتاب داستان می‌خواهم»، چه تفاوتی با «این کتاب داستان را می‌خواهم» دارد؟

- 1 «این کتاب داستان» تنها بر یک مصداق خارجی قابل انطباق است؛ یعنی فقط بر همان کتابی که به آن اشاره کرده‌اید و کتاب‌فروش فقط همان کتاب را به شما می‌فروشد.
- 2 «کتاب داستان» بر مصداق متعددی در خارج قابل انطباق است؛ یعنی شامل تمامی کتاب‌های داستان می‌شود و کتاب‌فروش می‌تواند کتاب‌های مختلفی را به شما معرفی کند.

- 2 مورد نخست را مفهوم جزئی می‌نامند. (مفهوم جزئی، مفهومی است که مصداق آن کاملاً مشخص است و قابلیت انطباق بر بیش از یک مورد را ندارد. مثال: رود کارون)²
- 3 (مفهوم جزئی معمولاً یا اسمی خاص است؛ مانند: حسن، رخس، رود ارس یا باصفات اشاره «این» و «آن» همراه است؛ مانند: این میز یا آن صندلی.)³

2- مفهوم جزئی را با ذکر مثال تعریف کنید؟

3- راه‌های تشخیص مفهوم جزئی را بیان کنید؟

1

مورد دوم را مفهوم کلی می نامند. مفهوم کلی، (مفهومی است که قابلیت انطباق بر بیش از یک مورد را دارد؛ خواه این مورد، از موارد واقعی خارجی باشد یا از موارد فرضی؛ مانند: میز، صندلی، رود و دیو باشد.)¹

این میز

میز

تمرین

مفاهیم جزئی و کلی را مشخص کنید :

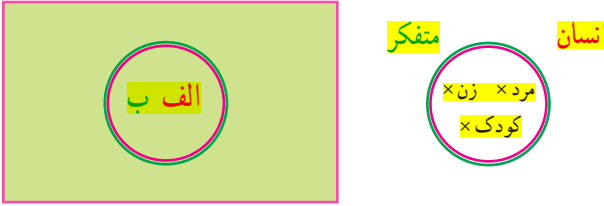
خداوند	اللّه	حضرت علی (ع)	مولود کعبه	درخت	درخت سرو
(کلی.)	(جزئی)	(جزئی)	(کلی.)	(کلی.)	(کلی.)
کتاب	این کتاب	پسر	آن پسر	پسر احمد	مریخ
(کلی.)	(جزئی)	(کلی.)	(جزئی)	(کلی.)	(جزئی)
مشهد (به معنای محل شهادت)			مشهد (نام شهری در استان خراسان رضوی)		
(کلی.)			(جزئی)		

به جز اسامی خاص و مفاهیمی که با صفات اشاره «این» و «آن» مشخص شده اند، تمامی مفاهیم کلی هستند.

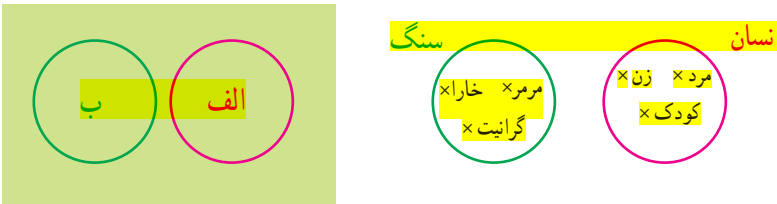
رابطه میان مصداق دو مفهوم کلی

- میان مصداق ایرانی و آسیایی چه رابطه ای وجود دارد؟ مفهوم آسیایی گسترده تر از ایرانی است و ایرانیها را در بر میگیرد
 - آیا همه ایرانی ها آسیایی هستند؟ آیا همه آسیایی ها در ایران زندگی می کنند؟
خیر، هر ایرانی آسیایی است. اما برخی آسیاییها ایرانی نیستند. مفهوم آسیایی عام تر از ایرانی است
 - میان مصداق اسب و پرنده چه رابطه ای وجود دارد؟
هیچ مصداق مشترکی ندارند و با هم ناسازگارند یعنی هیچ اسبی یافت نمیشود که پرنده باشد و هیچ پرنده ای نداریم که اسب باشد
 - میان مصداق سنگ و سفید چه رابطه ای برقرار است؟ آیا همگی سنگ ها سفید هستند؟ آیا همگی اشیای سفید از جنس سنگ هستند؟
- هم مصداق مشترکی دارند و هم مصداق مخصوص خود. برخی از سنگها سفید هستند و برخی سنگها سفید نیستند و همچنین برخی از اشیای سفید، سنگ هستند و برخی از اشیاء سفید، سنگ نیستند

اگر در بررسی رابطه میان مصادیق دو مفهوم، هر یک از آنها را با دایره‌ای نشان دهیم، میان این دو دایره چند حالت قابل تصور است؟ آنها را با ذکر مثال تعریف کنید؟ **چهار حالت توضیح تساوی** ۱- این دو دایره ممکن است بر یکدیگر منطبق باشند و میان آنها رابطه «تساوی» برقرار باشد. مانند مصادیق انسان و متفکر یا مصادیق مثلث و سه ضلعی. **توضیح تساوی**

توضیح تباین ۲- این دو دایره ممکن است اصلاً مصادیق مشترکی نداشته باشند و میان (ناسازگار) با یکدیگر باشند. مانند مصادیق انسان و سنگ یا مصادیق مثلث و مربع؛ زیرا هیچ مثلی مربع نیست. این حالت را در اصطلاح «تباین» می‌نامند. **توضیح تباین**

توضیح عموم و خصوص مطلق ۳- یکی از این دو دایره ممکن است از دیگری بزرگ‌تر باشد و تمامی مصادیق دیگری را شامل شود. مانند آسیایی که عام‌تر از ایرانی است؛ زیرا هر ایرانی آسیایی است؛ اما برخی آسیایی‌ها ایرانی نیستند. از آنجا که در این حالت مصادیق یک مفهوم عام‌تر و مصادیق دیگری خاص‌تر است، این حالت را «عموم و خصوص مطلق» می‌نامند.

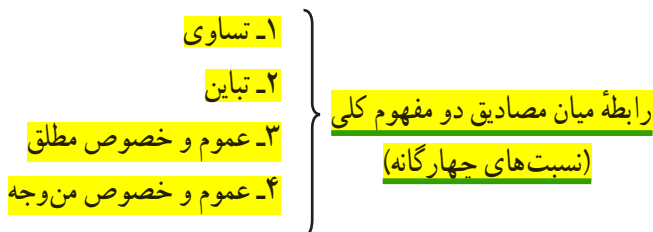
توضیح عموم و خصوص مطلق

توضیح عموم و خصوص من وجه ۴- این دو دایره ممکن است یکدیگر را قطع کنند. در این حالت دو مفهوم دارای مصداق مشترک هستند؛ اما هر یک از آنها مصداقی دارد که در دیگری وجود ندارد. مانند مصداق سفید و سنگ؛ زیرا برخی سنگ‌ها سفیدند و برخی سنگ‌ها سفید نیستند. همچنین برخی از اشیای سفید، سنگ هستند و برخی از اشیای سفید، سنگ نیستند. این حالت را «عموم و خصوص من وجه» می‌نامند. توضیح عموم و خصوص من وجه

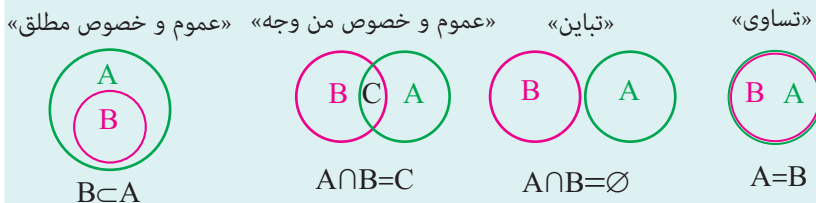

به چهار حالت فوق که ممکن است میان مصداق دو مفهوم کلی شکل بگیرند، «نسبت‌های چهارگانه» (نسب اربع) می‌گویند.

* نسبت‌های چهارگانه و مجموعه‌ها

در کتاب ریاضی پایه نهم با مفهوم مجموعه‌ها و نمایش آنها از طریق نمودار ون آشنا شدید. همان‌گونه که در ریاضیات نسبت میان دو مجموعه براساس اعضای آنها بررسی می‌شود، در منطق نیز نسبت میان دو مفهوم بر اساس مصداق آنها در نظر گرفته می‌شود که یکی از نسبت‌های چهارگانه زیر خواهد بود:

نتیجه اشتراک و اجتماع مجموعه‌های A و B را در هر یک از چهار حالت فوق بنویسید.

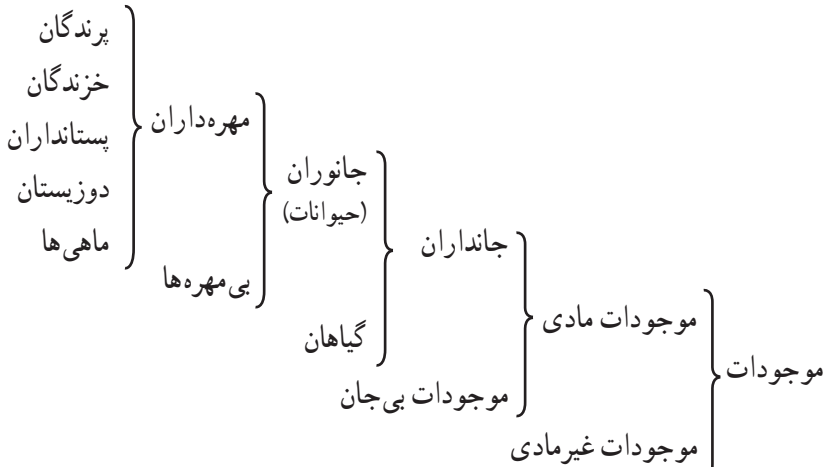

با رسم شکل نسبت میان مصادیق دو مفهوم زیر را مشخص کنید:
 آفریقایی - آسیایی : تباین
 مسلمان - آسیایی : عموم و خصوص من وجه

هندی - آسیایی :
 عموم و خصوص مطلق

استفاده از نسبت‌های چهارگانه در طبقه‌بندی مفاهیم

هنگامی که مفاهیمی را طبقه‌بندی می‌کنید، وجوه اشتراک آنها با مفاهیم مشابه و وجوه افتراق آنها با مفاهیم غیرمشابه را مشخص می‌کنید. به عنوان مثال با مراجعه به کتاب‌های فلسفه و زیست‌شناسی متوجه می‌شویم که موجودات به صورت زیر طبقه‌بندی می‌شوند^۱.

1- برای طبقه‌بندی امور مختلف، چه چیزی از اهمیت زیادی برخوردار است؟

در این گونه دسته‌بندی‌ها از مفهومی عام آغاز می‌کنیم و به مفهومی خاص می‌رسیم.

1) برای طبقه‌بندی امور مختلف، در نظر داشتن نسبت‌های چهارگانه میان مفاهیم از اهمیت

زیادی برخوردار است. در یک دسته‌بندی درست، لازم است هر طبقه از مفاهیم نسبت به

مفاهیم زیر مجموعه خود در طبقه دیگر رابطه عموم و خصوص مطلق داشته باشند (مانند:

موجودات < موجودات مادی < جانداران < جانوران < مهره‌داران < پرنندگان).

همچنین اقسام مختلف یک مفهوم باید نسبت به یکدیگر رابطه تباین داشته باشند (مانند:

موجودات مادی و غیر مادی، جاندار و بی‌جان، جانوران و گیاهان، مهره‌داران و

۱- با بحث گروه‌بندی جانداران و کلید شناسایی دوراهی در کتاب علوم تجربی پایه نهم آشنا شده‌اید.

بی مهره‌ها، ماهی‌ها و دوزیستان و پستانداران و خزندگان و پرندگان).

در این درس با مفاهیم کلی و رابطه میان آنها آشنا شدید. مفاهیم کلی و رابطه میان آنها

در بحث تعریف و اقسام قضا با به کار می‌روند که در درس‌های بعد با آنها آشنا می‌شوید.

* مفاهیم کلی ذاتی و عرضی

به سؤال زیر پاسخ دهید:

■ کسانی که رژیم می‌گیرند، از خوردن غذاهای چرب پرهیز می‌کنند و حتی‌الامکان از غذاهای بدون چربی یا کم چرب استفاده می‌کنند. بدین جهت کارخانه‌های مواد غذایی در کنار تولیدات خود، محصولاتی کم چرب نیز عرضه می‌کنند. به عنوان مثال امروزه سُس مایونز کم چرب نیز به بازار آمده است. اما آیا می‌توان روزی روغنی به بازار عرضه کرد که چرب نباشد؟

این مثال نشان می‌دهد که برخی از ویژگی‌های اشیا ویژگی اصلی آنها و برخی ویژگی‌های غیر اصلی آنها هستند. ویژگی‌های اصلی یک شیء را «ذاتیات» آن و سایر ویژگی‌های آن را «عرضیات» آن شیء می‌نامند. ذاتیات شیء بیانگر هویت اصلی آن شیء هستند. مثلاً وقتی رنگ اتاقتان را عوض می‌کنید، اتاقتان هنوز همان اتاق است؛ بنابراین رنگ اتاق و ویژگی اصلی اتاق نیست.

ممکن است این سؤال پیش بیاید که چگونه می‌توان خصوصیت اصلی (ذاتی، درونی) را از غیر اصلی (غیرذاتی، عرضی) تشخیص دهیم.

در مواردی تشخیص ویژگی‌های ذاتی و عرضی با دشواری همراه است. به عنوان مثال به نظر شما «پرواز کردن» ذاتی پرنده است یا عرضی آن؟ «تخم‌گذار بودن» چطور؟

چنان‌که ملاحظه می‌کنید تشخیص ذاتیات یک شیء همواره ساده نیست و گاهی نیازمند اطلاعات کافی در حیطه‌های مختلف علمی است. بدین جهت تشخیص ذاتی یا عرضی بودن یک خصوصیت برعهده منطق‌دان نیست. به عنوان مثال تعیین خصوصیت اصلی هر عنصر با شیمی‌دان و خصوصیت اصلی هر یک از موجودات زنده با زیست‌شناس است.

«خصوصیت ذاتی انسان چیست؟» این سؤال منطقی، نقش مهمی در رفتار ما در طول زندگی دارد. کسانی که گمان می‌کنند با تغییر مدل مو یا تغییر نوع لباس یا خودروی خود هویت جدیدی یافته‌اند، در حقیقت به این سؤال پاسخی سطحی داده‌اند. پاسخ این سؤال را می‌توانید در سال‌های بعد در درس فلسفه بیابید.

مفاهیم ذاتی و عرضی را به پنج دسته تقسیم می‌کنند و آنها را کلی‌های پنج‌گانه (کلیات خمس) می‌نامند:

- ۱- به ویژگی ذاتی‌ای که مشترک میان چند شیء مختلف است، «جنس» می‌گویند.
 - مس، آهن، قلع، سرب و روی از چه جنسی هستند؟
- ۲- به ویژگی ذاتی‌ای که گونه‌های مختلف یک جنس را از یکدیگر متمایز می‌کند «فصل» می‌گویند.
 - چه ویژگی ذاتی‌ای شکل مثلث را از سایر اشکال متمایز می‌کند؟
- ۳- به ویژگی ذاتی‌ای که بیانگر گونه‌های مختلف یک جنس است «نوع» می‌گویند.
 - انواع مختلف حیوان را نام ببرید:
- ۴- به ویژگی عرضی‌ای که مخصوص یک نوع خاص است «عرض خاص» می‌گویند.
 - چه ویژگی عرضی‌ای تنها مخصوص انسان است؟
- ۵- به ویژگی عرضی‌ای که مشترک میان چند نوع است «عرض عام» می‌گویند.
 - چه ویژگی عرضی‌ای میان پلنگ و ببر مشترک است؟

تعالیت تکمیلی

- ۱- جزئی یا کلی بودن کلمات زیر را مشخص کنید:
 - عدد، میدان آزادی، جبرئیل، خیابان، خوشهٔ پروین، خلیج فارس، ابن سینا، این کلاس، نرگس (به معنای نوعی گل)، نرگس (به معنای اسم خاص)
- ۲- در جملات زیر، جزئی یا کلی بودن کلمات مشخص شده را معین کنید:
 - (الف) حافظ، حافظ قرآن بود.
 - (ب) خطر سقوط بهمن، در بهمن زیاد است.
 - (ج) نجف اشرف و مرقد امامزادگان از زیارتگاه‌های اسلامی هستند.
- ۳- با رسم شکل، مشخص کنید میان دو مفهوم کلی زیر چه نسبتی از میان نسبت‌های چهارگانه برقرار است.
 - رسم شکل بر عهده دانش آموزان عزیز می‌باشد
 - عموم و خصوص من وجه تباین عموم و خصوص مطلق تساوی
 - شاعر - دانش‌آموز، مثلث - دایره، مثلث - شکل، عدد قابل تقسیم بر دو - زوج، مثلث - مثلث متساوی الاضلاع، پرنده - سیاه، شعر - غزل، موازی - متقاطع
- ۴- با در نظر گرفتن نسبت‌های چهارگانه میان مفاهیم زیر، آنها را طبقه‌بندی کنید:
 - (الف) انسان، اسب، گیاه، مرد، زن، پیرمرد، حیوان، پسر بچه، پیر زن، موجودات زنده
 - (ب) خراسانی، آسیایی، انسان، تهرانی، کربلایی، اهوازی، آفریقایی، عراقی، مشهدی، ایرانی، خوزستانی

